

Christopher Gad og Peter Lauritsen

Overvågning som situeret praksis

– et teoretisk bidrag til
overvågningsforskningen

To metaforer, Big Brother og panoptikon, dominerer diskussioner om overvågnings generelle karakteristika. På trods af forskelle bidrager de begge til at skabe en bekymret og kritisk indstilling til fænomenet og rummer derved nogle væsentlige analytiske begrænsninger.

Med udgangspunkt i Donna Haraways begreb om "situeret viden" og Bruno Latours begreb om "oligooptikon" udvikler artiklen en alternativ forståelse, hvor overvågning ses som et situeret fænomen. Begrebet "situeret overvågning" udvikles videre gennem et empirisk studie af overvågningspraksis på det danske fiskerikontrolskib Vestkysten. Det viser sig, at overvågning på Vestkysten ikke lader sig indfange med Big Brother og panoptikon som udgangspunkt. På Vestkysten handler overvågning også om omsorg, modstand, friktion og om en situation, hvor forholdet mellem overvåger og overvåget udviskes.

Søgeord: Situeret viden, Big Brother, panoptikon, oligoopticon, overvågning, fiskerikontrol.

Danskerne overvåges som aldrig før. Overvågningskameraer findes nu ikke kun i butik- og banklokaler, men også på facader og offentlig vej. Logningsbekendtgørelsen medfører, at oplysninger om vores kommunikation lagres til brug for eventuel efterforskning. Samtidig afsætter vi elektroniske spor, når vi bruger kreditkort, og private firmaer er interesseret i vores færden på internettet.

Denne udvikling har sat sig tydelige spor i den offentlige debat. Medfører den intensiverede overvågning, at vi fanger flere terrorister? Øges trygheden blandt borgerne? Eller er overvågning omvendt noget, vi skal frygte og være på vagt overfor? Forskningsmæssigt kan der ligeledes spores en vis opmærksomhed, selvom den langt fra kan matche overvågningsens udbredelse og mediernes interesse. Der findes f.eks. en del juridiske arbejder (f.eks. Blume & Kristiansen 2002; Lind et al. 2008) og enkelte arbejder med et sociologisk eller filosofisk udgangspunkt (Rasmussen 2002, Albrechtslund 2008). Men forskningen er endnu forholdsvis sporadisk, i hvert fald i Danmark. Internationalt er det anderledes, idet der er opstået et humanistisk og sociologisk felt, *Surveillance Studies* (Lyon 2007), med eget tidsskrift og egne konferencer.

I både forskningen og den offentlige debat trækkes der på forskellige metaforer og teoretiske ressourcer, som tilskriver overvågningsmening. En af de mest fremtrædende er Big Brother, som stammer fra George Orwells roman *1984*, og som især har styrke i den offentlige debat, men også har spillet en vis rolle inden for *Surveillance Studies*. Den anden fremtrædende metafor er Benthams panoptikon – ideen om en fængselsarkitektur, der blev analyseret og gjort berømt af Foucault (1991). Der er selvfølgelig forskel på disse metaforer, deres udbredelse og anvendelse. Men som vi vil vise i denne artikel, har de også overlappende implikationer og begrænsninger. Betragtet som idealtyper opfordrer hverken Big Brother eller panoptikon til en tilstrækkelig nuanceret undersøgelse af den mangfoldighed, som kendetegner overvågning i praksis. Derfor er der brug for alternative teoretiske forståelser.

Hovedformålet med denne artikel er at argumentere for, at overvågning bør betragtes som en situeret aktivitet. Metaforene Big Brother og panoptikon benyttes ofte til at indholdsbestemme overvågningsgenen, som dermed får en "kerne" af kontrol og disciplinering. En konsekvens af at situere overvågning er derimod, at det ikke er muligt at definere overvågningsgenen "natur", "indhold" eller "kerne" med et generelt begreb. Denne påstand kunne i sig selv give anledning til at starte en omfattende og vigtig diskussion om virkelighedsforståelser og forholdet mellem teori og empiri. Men kort sagt er situeret overvågning ikke et forsøg på at præsentere én ny og sammenhængende meta-teori, socialontologi eller filosofi om "overvågningsgenens væsen". Vi indtager derimod en position, som antager, at spørgsmålet om overvågning hverken kan eller bør lukkes og det netop på det ontologiske niveau. Overvågningsgenen *kan* indeholde aspekter som kontrol, disciplinering og meget andet, men det er først gennem empiriske studier, at vi finder ud af, hvad overvågning handler om i det specifikke tilfælde.

Christopher Gad
Adjunkt på
IT-Universitetet
i København
E-mail: chga@itu.dk

Peter Lauritsen
Lektor ved Institut
for Informations- og
Medievidenskab,
Aarhus Universitet
E-mail:
peter@imv.au.dk

Artiklens udvikling af "siteret overvågning" trækker på centrale arbejder inden for *Science & Technology Studies (STS)*, nemlig Donna Haraways begreb om *situated knowledges* og Bruno Latours kompatible begreb *oligoptikon*. Begreberne anvendes i det følgende som teoretiske pejlemærker i en specifik sammenhæng, der omhandler arbejdet med overvågning på fiskerikontrollskibet Vestkysten.

Samlet set anskueliggør begrebet "siteret overvågning" en forståelse, som i modsætning til idealtypiske udgaver af Big Brother og panoptikon afviser, at overvågning er total, men derimod ser den som begrænset og partiel. Det gør det muligt at se overvågning på Vestkysten som et resultat af et betydeligt arbejde, der møder friktion og modstand undervejs. Distinktionen mellem den observerende og den observerede udviskes, og overvågning bliver ikke kun et spørgsmål om kontrol, men også om omsorg. Overvågning må altså betragtes som et fænomen, der altid kan overraske ved at handle om andet, end hvad man på forhånd kunne forvente.

Big Brother og panoptikon

Den måske mest populære forståelse af overvågningens negative sider stammer fra Orwells roman *1984* (Orwell 1956). Bogen er på sin vis en tragisk-romantisk historie, hvor to mennesker forsøger at trodse en totalitær stats forbud mod kærlighed. Men ingen undslipper Big Brothers overvågning, og ved bogens slutning har hovedpersonerne angivet hinanden og venter kun på at blive henrettet.

1984 er først og fremmest en advarsel mod udviklingen af et totalitært samfund, hvor overvågningsteknologier bliver brugt af magthaverne til at styre befolkningen. I Big Brothers perspektiv er overvågningen nødvendig, så længe personer er i stand til at udvikle egne holdninger; en evne som langsomt, men sikkert bliver undermineret.

Big Brother-metaforen kobler overvågning og totalitarisme og har utvivlsomt været medvirkende til, at overvågning ofte betragtes med en bekymret attitude. Det kan man især iagttage i den offentlige debat, hvor medierne med jævne mellemrum refererer til et overvågnings-samfund á la Big Brother. Men også i forskningen har Big Brother sat sig sine spor. Selvom man her anerken-

der metaforens analytiske begrænsninger, bliver Orwells roman også prist for sin sociologiske værdi. F.eks. forudsiger Clarke at "1984 will arrive; just a little late" (Clarke 1994), og Lyon fremhæver Orwells analyse af "human dignity in a world dominated by rational bureaucratic control" (Lyon 2001:174).

Den anden toneangivende metafor er panoptikon, som har været dominerende inden for *Surveillance Studies*. Ideen om panoptikon blev oprindeligt udviklet af Bentham-brødrene i det attende århundrede. Der er tale om et arkitektonisk koncept over en bygning, som har til formål at disciplinere sine subjekter. Selvom det er Foucaults analyse (1991), der har gjort overvågningsstudier bekendt med ideen om panoptikon, bliver Foucault ofte blot benyttet som en genvej til Benthams oprindelige idé.

Panoptikon er nok bedst kendt som et koncept om et fængsel, og som sådan virker det på en forholdsvis simpel måde. Et tårn er placeret i midten af et panoptikon. Herfra er det muligt at se alle indsatte, mens overvågeren i tårnet er usynlig, hvilket indebærer, at de indsatte bliver nødt til at antage, at de potentielt set overvåges konstant og må handle herudfra. Det er i denne antagelse, at et panoptikon henter sin disciplinerende kraft.

I overvågningsstudier er ideen om panoptikon en arketypisk teoretisk ressource (Wood 2003), men er dog blevet udviklet i forskellige retninger, hvilket bl.a. viser sig i begreber som "the electronic panopticon" (Lyon 1994), "the superpanopticon" (Poster 1995) og "postpanopticism" (Boyne 2000). Disse begrebsudviklinger eksemplificerer, at panoptikon kan nuanceres og udvikles i større eller mindre grad, men man kan dog også argumentere for, at de blot udvider metaforen og dermed dækker over en vis uvillighed til at afsøge nyt teoretisk terræn. For bl.a. Haggerty (2006) er der således tale om, at panoptikon disciplinerer overvågningsstudier, og han ser ingen anden løsning end at "rive murene ned". Lyon drager en lignende konklusion, omend han fremfører den i en noget mildere tone: "... surveillance theory for the twenty-first century is obliged to look beyond the panopticon" (Lyon 2006:18).

Der er som nævnt forskelle mellem Big Brother og panoptikon, og særligt sidstnævnte bliver appliceret på empirisk materiale med vekslende grad af finesse. Der kan dog på et vist abstraktionsniveau argumenteres for, at de lægger op til nogenlunde den samme moralske og bekymrede indstilling, der smitter af på analysen (Simon 2005).

For det første bliver overvågning relateret til en situation, hvor alt er synligt. I Orwells roman er partiets slogan "Big Brother is watching you", og den fundamentale idé med et panoptikon er, at alt kan ses. For det andet bliver overvågning opfattet som noget, der styres fra ét center. Den magtfulde aktør (Big Brother eller fængselsbetjenten) er placeret i centrum og overvåger de magtesløse aktører i samfundets periferi. For det tredje fremstår overvågning som en proces, der forløber glat og nærmest automatisk. Overvågningsteknologierne er allerede på plads, de virker, og vi hører sjældent om sammenbrud eller om, hvordan overvågningsteknologi bliver vedligeholdt. For det fjerde

er overvågning i Big Brother-samfundet og i et panoptikon så effektiv, at det er håbløst at gøre modstand. Den indsatte i et panoptikon har intet valg og er tvunget til at adlyde. I 1984 forsøger hovedpersonerne at gøre modstand, men Big Brother besejrer dem let. Samlet set leder Big Brother og ideen om panoptikon således nemt til en aversion mod overvågning. I Orwells roman er overvågning knyttet til et totalitært regime, der benytter den til at undergrave menneskelig værdighed, kærlighed og identitet. På lignende vis bliver et panoptikon som regel fortolket som et fængsel, hvor indespærrede fanger kontrolleres og afrettes (Lyon 2007). Overvågningsstudier bærer da også præg af et vist ubehag ved fænomenet, men metaforerne er imidlertid også til debat.

Inden for *Surveillance Studies* anerkendes det flere steder, at Big Brother og panoptikon virker teoretisk begrænsende, og interessen for at undersøge nye analytiske ressourcer vokser (Haggerty og Ericson 2000, Lyon 2006, Albrechtslund 2008). Det fremstår således som et vigtigt analytisk problem, at andre aspekter af overvågning, så som omsorg og morskab, risikerer at forsvinde, hvis fænomenet udelukkende tilgås fra en kritisk position. På trods af dette synes Big Brother og panoptikon dog stadig at udgøre de grundlæggende begreber. Hermed belyses bestemte aspekter af overvågning, som i kraft af begrebernes generalitet kommer til at fremtræde som væsentlige for alle overvågningssituationer. Som Haggerty kan man imidlertid betvivle:

the prospect of developing a model of surveillance that can be usefully generalized to all or even a considerable number of surveillance contexts (Haggerty 2006:39).

Tages der udgangspunkt i et begreb om "siteret overvågning", synes udviklingen af en generel model over overvågning heller ikke at være et opnåeligt analytisk mål.

Situeret viden og oligoptika

Inden for *Science & Technology Studies* findes begreber, som kan bidrage til at udvikle alternative forståelser af overvågning. I det følgende bruger vi Donna Haraways og Bruno Latours arbejder til at fremme to argumenter. Det første er, at synet altid er begrænset, situeret og konstitueres på specifikke måder. I lyset heraf synes et altoverskuende blik (som impliceres i Big Brother og panoptikon) at være en umulighed. Det andet argument er, at nonhumane aktører så som kort, dokumenter, computere mv. deltager aktivt i konstituering af virkeligheder og dermed af overvågningsituationer. Derfor må en analyse inkludere disse nonhumane aktører. Det er fordi, at vi ikke på forhånd kender det arbejde, som aktørerne udfører, og ikke kan udtale os med sikkerhed om arbejdets resultat, at det er centralt at undersøge empirisk, hvordan overvågningsituationer konstitueres i praksis.

Ifølge Haraway er et udsyn altid integreret i et specifikt kropsligt appa-

tur, en specifik kulturel og materiel sammenhæng mv. (Haraway 1988). Denne betragtning står i modsætning til en idé om, at det er muligt at etablere en situation, hvor den observerende kan se alt. Det er observatørens krop, position, teknologier, relationer mv. som gør det muligt overhovedet at se noget, men samtidig begrænser disse forhold også udsynet. Haraway betegner ideen om at kunne etablere en situation, hvor alt er synligt, som et "God trick" (Haraway 1988:134; Haraway 1997:136). Betegnelsen knytter sig til (natur)videnskabelige forsøg på at opnå objektivitet ved at distancere sig radikalt fra virkeligheden. Følger man Haraway, må en sådan objektivitet dog ses som et strategisk, retorisk og autoritativt træk, for i praksis er det ikke muligt opnå en sådan position.

Denne pointe er relevant for overvågningsstudier, fordi både Big Brother og ideen om panoptikon tildeler overvågeren en evne til at udføre noget, der umiskendeligt ligner et "God trick". Metaforerne overser med andre ord, at de anvendte overvågningsteknologier og det infrastrukturelle arrangement ikke blot understøtter overvågningen, men også begrænser den, og på den måde gør det umuligt at "se alt".

Et fokus på "situerethed" medfører en interesse for, hvordan synet og viden bliver produceret i kraft af specifikke socio-tekniske arrangementer. I denne forståelse eksisterer virkeligheden ikke på forhånd og ligger fint, veltilrettelagt og venter på at blive observeret fra en neutral position. I stedet er det i kraft af et samarbejde mellem både humane og nonhumane aktører, at virkeligheden emergerer (se også Pickering 1995; Jensen 2004). Det er sådanne interaktioner, der gør, at verden fremtræder på bestemte måder og ikke på andre.

Teknologier spiller en vigtig rolle i produktionen af situerede virkeligheder og udsyn. Følger man Haraway, er teknologier dog ikke udtryk for, at en større kraft er på spil, som fratager mennesker deres værdighed. De er heller ikke proteser, som gør mennesket i stand til at gøre "hvad som helst" (Strathern 1996). Teknologier er snarere rekonfigurerende anordninger, som deltager i en løbende konstruktion af specifikke situationer. De er "ways of life, social orders, practices of visualisation" (Haraway 1988), hvilket betyder, at det er i kraft af specifikke arrangementer og apparater, at overvågningsituationer etableres. Den observerende kan ikke se "det store forkromede billede", men kun specifikke, partielle og "indrammede" versioner af virkeligheden.

Latours begreb om oligoptikon minder på mange måder om ideen om situerethed. Begrebet er desuden udviklet i en kritisk dialog med begrebet om panoptikon:

Oligoptica [...] do exactly the opposite of panoptica: they see much too little to feed the megalomania of the inspector or the paranoia of the inspected, but what they see they see it well (Latour 2005:181).

I modsætning til et panoptikon er overvågerens udsyn i et oligoptikon begrænset: "From oligoptica, sturdy but extremely narrow views of the (connected) holes are made possible" but "the tiniest bug can blind oligoptica" (ibid.). Et oligoptikon er dermed en meget mere skrøbelig konstruktion end et panoptikon. Et oligoptikon er et specifikt bureaukratisk og teknologisk rum, som gør detaljeret observation mulig, men kun inden for en begrænset ramme. Detaljeret observation inkluderer brugen af f.eks. kort, dokumenter og computerprogrammer, som er med til at skabe praksis, men praksis er samtidig helt og aldeles afhængig af disse teknologier. Mistes f.eks. et kort, bliver synet forandret.

I "Paris: Invisible City" undersøger Latour og Emile Hermant (2006) forskellige oligoptiske steder. Frøken Baysals kontor er ét sådant sted. Herfra planlægger og koordinerer hun undervisningen på et universitet. Hun kan ikke direkte se undervisningslokalerne, men udelukkende indhente viden om dem ved at kigge på oversigter og tabeller, som er tegnet på store plancher. Frøken Baysal har i denne forstand overblik over alle undervisningslokalerne, selvom hun aldrig selv deltager i undervisning. Dette "overblik" er ifølge Latour og Hermant dog afhængigt af "inskriftioner": Universitetet er indskrevet i oversigterne, som er korreleret med skilte ved undervisningslokalerne. "[T]o see the entire school it is necessary first to inscribe it, then to circulate it and finally to make it correspond to some signpost" (Latour & Hermant 2006).

Med begrebet om oligoptikon sættes der altså også fokus på, at overvågning er en "begivenhed", som indtræffer i det omfang, det lykkes for forskellige aktører at arbejde sammen. Dette kan ske sporadisk og med mellemrum, eller "begivenheden" kan have en mere permanent og stabil karakter. Oligoptikon angiver endvidere, at forskeren ikke bør søge efter aktører som fængselsbetjenten, der skuer ud af vinduet, men mere efter aktører, der minder om Frøken Baysal; altså bureaukraten, som befinder sig i sit kontor bag papirbunker, arkivskabe og computere. I denne forstand fordrer begrebet, at det studeres, hvordan partikulære overvågningssituationer produceres. Forskeren bør stille specifikke spørgsmål om de involverede aktører så som:

In which building? In which bureau? Through which corridor is it accessible? Which colleagues has it been read to? How was it compiled? (Latour & Hermant 2006).

"Situert overvågning" er et begreb, der er mere åbent og ikke søger at definere overvågningen generelt, som det, som nævnt, ofte sker med Big Brother og panoptikon. Det opfordrer forskeren til at undersøge overvågningssituationer empirisk som tilblivelse og bedrift. Situerethed implicerer dog ikke en form for lokalisme, hvorved forskellige overvågningssituationer ville blive betragtet som radikalt adskilt fra hinanden. Snarere fremtræder overvågningssitua-

tioner i denne forståelse både som begivenheder og distribuerede aktiviteter, hvilket involverer koordination, timing og samarbejde mellem en række aktører på tværs af forskellige praksisser. Siden det med denne tilgang er umuligt at vide apriori, hvad der er på spil, og hvordan overvågning bliver praktiseret i de specifikke tilfælde, er det nødvendigt at studere dem empirisk.

Overvågning på inspektionsskibet Vestkysten

Den følgende analyse bygger på empirisk materiale indsamlet af Gad i 2007 og 2008. Der blev gennemført 35 dages sejlads med fiskerikontrolskibet Vestkysten, hvor der især blev udført observation på skibets bro. Desuden blev der udført semi-strukturerede interviews (Kvale 1996) med besætningsmedlemmer og foretaget dokumentanalyse.

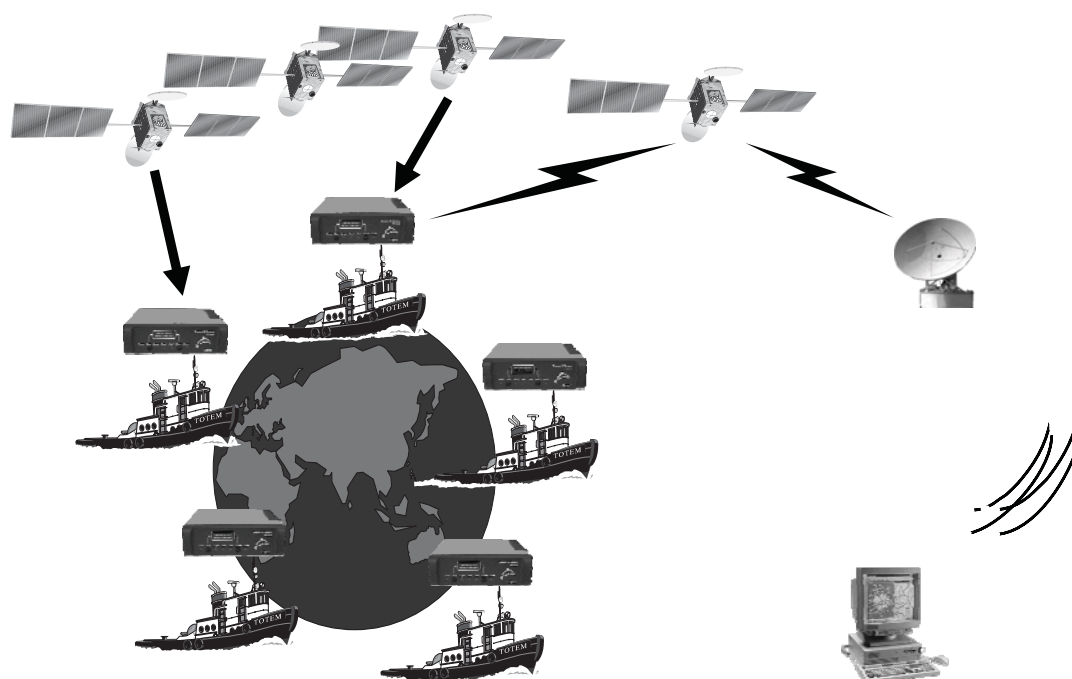
Fiskerikontrol er et generøst sted for studier af overvågning. Siden medlemskabet af EF i 1972 har fiskeriet i Danmark været stærkt reguleret gennem kvoter, regler om udstyr, love om hvordan fisk skal landes og registreres, hvilke licenser man skal have og meget andet. Disse regulativer bliver jævnligt forhandlet og ændret i EU, og det er selvsagt et vigtigt mål for kontrolskibet Vestkysten at sikre, at fiskerne følger dem. Således handler overvågning her tydeligvis om kontrol. Som der efterfølgende vil blive redegjort for, er Big Brother og panoptikon imidlertid ikke passende begreber til at forstå den komplekse overvågningssituation, som Vestkysten deltager i. Situationen fremstår bl.a. som kompleks, fordi det er uklart, hvilke effekter overvågning og kontrol i feltet har (Gad 2009:76ff). En yderligere grund er, at kontrol kun er ét aspekt af denne overvågning, omsorg er et andet. Endelig hjælper hverken Big Brother eller panoptikon til at indkredse det store arbejde, der skal til for at etablere og opretholde overvågning og heller ikke den friktion og modstand, som dette arbejde møder undervejs.

I de seneste årtier har Vestkystens overvågningskapacitet ændret sig markant, bl.a. fordi fartøjet i dag har avancerede it-systemer og en satellitforbindelse, som gør det muligt at sende og modtage meddelelser om inspektionsplaner, ny lovgivning etc. over internettet. Det ene it-system "Fiskerisystemet" er en database, som indeholder information om fangster, oplysninger om fiskere, licenser, hvilke fartøjer der er blevet observeret, hvem der har forbrudt sig mod loven, som registreres af Vestkysten, den landbaserede kontrol og andre kontrolskibe. Fiskerikontrollørerne bruger dette system til at afgøre, hvilke fiskerifartøjer, der skal inspiceres, og hvad der specifikt skal undersøges ombord på dem.

Det andet it-system er Fartøjsovervågningssystemet (VMS), som blev introduceret i 1999 på baggrund af et EU-krav om, at medlemslandene skulle bruge it til at kontrollere deres fiskeriflåder. I 2005 var alle fartøjer med en længde på 15 meter eller mere registeret i dette system. Teknisk set består VMS'et af en antenne og et sende-/modtageapparat, som er installeret på hvert enkelt fiskerifartøj. Apparatet er forbundet til GPS'en på fartøjet og

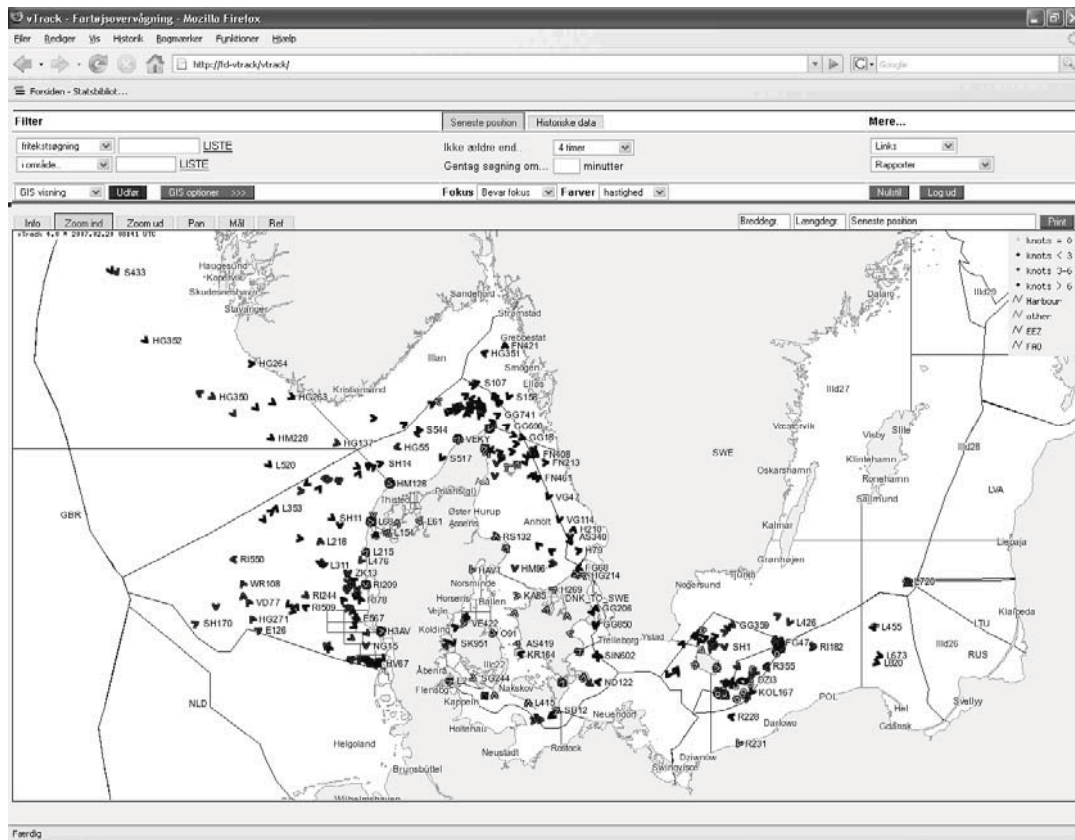
sender med et vist interval information om position, fart og kurs til en satellit, som er kontrolleret af den internationale maritime satellitorganisation (INMARSAT).

Figur 1. Illustration af VMS-systemet. Kilde: Pedersen (2003)

Satellitten sender derefter informationerne videre til et kommunikationscenter på land, som igen distribuerer information videre til de respektive landes fiskeridirektorater. Fra det danske direktorat sendes informationerne herefter til Vestkysten. På nuværende tidspunkt modtager Vestkysten information om to slags fartøjer, dels fartøjer, som sejler under eget flag og befinder sig i hvilket som helst farvand, dels om de udenlandske fartøjer, som befinder sig i dansk nationalfarvand. Signalfrekvensen kan indstilles individuelt for hvert fiskerifartøj, og INMARSAT tager betaling for hvert signal. I Danmark er standarden et signal hver time, men hvis et bestemt fartøj er under mistanke, og dette derfor kræver mere præcis information, kan frekvensen øges. Dette kan f.eks. ske, hvis et fartøj mistænkes for "kvote-hopning", dvs. at fisk, som er fanget i en fangstzone, registreres, som om de var fanget i en anden. På Vestkysten visualiseres informationerne om fiskerfartøjernes fart, position og kurs i en computerapplikation ved navn V-track.

Figur 2: Screenshot fra V-track

Fiskerikontrollørerne åbner V-track flere gange dagligt, og som regel før de beslutter, hvor de vil sejle hen og kontrollere. De sigter ofte efter klynger af skibe, således at det er muligt at foretage flest mulige bordinger. Ud over den aktuelle position, fart og kurs, kan det enkelte fartøjs historiske bevægelser også følges i V-track. Endvidere kan der findes information om VMS-udstyrets tilstand på det enkelte fartøj. Hvis nogen f.eks. har slukket for udstyret, bliver denne information gemt og kan visualiseres i V-track. Hvis der er mange og lange huller i signal-flowet fra det enkelte skib, kan det altså være en indikation på, at der foregår noget ulovligt. I princippet har kontrollørerne således adgang til at se, hvor hvert enkelt fiskerifartøj befinder sig og kan indhente en stor mængde information om hvert enkelt fartøj.

Arbejdet med at etablere overvågning

Det ovenstående kan ses som en beskrivelse, der refererer til en ideel situation, hvor tingene virker efter hensigten, og informationerne flyder gennem infrastrukturen uden modstand. Dette er dog sjældent tilfældet på Vestkysten. På et tidspunkt brød satellitforbindelsen f.eks. ned, hvilket gjorde it-systemerne ubrugelige, og kontrollørerne måtte improvisere for at udføre deres arbejde. De begyndte her at trække på andre ressourcer: Den viden, de havde om gængse fiskepladser, blev vigtig, de ringede gentagne gange til fiskeridi-

rektoratet, hvor it-systemerne stadig var tilgængelige, og papirjournaler ombord blev undersøgt. Kontrollørerne kunne udmærket håndtere situationen, men den krævede en del improvisation, og kaptajnen beklagede sig: "Vi sejler med bind for øjnene, vi er heldige, hvis vi overhovedet støder ind i nogle fiskere i dag". De "stødte ind" i adskillige fiskerifartøjer, hvilket dog stadig ikke var nok for kaptajnen. Det var nemlig stadig meget besværligt at etablere et *relevant* syn på tingene, så længe it-systemernes informationer ikke var tilgængelige. Kaptajnen beklagede sig igen: "Vi kan ikke indsamle den information, vi har brug for, inden fiskekutteren er langt ude agter". På denne dag var det hverken nemt at beslutte sig for, hvor der skulle sejles hen, eller hvad der skulle undersøges under bording, hvilket forblev situationen, indtil satellitforbindelsen blev genetableret et par dage senere.

Dette eksempel illustrerer bl.a., at overvågning på Vestkysten er resultatet af et situeret og kooperativt arbejde, som involverer både humane og non-humane aktører. Effektiv overvågning etableres ikke af en individuel aktør, men er en bedrift, som foranlediges af et netværk. Forskellige medlemmer af et netværk skal koordineres, for at kontrollørerne kan se noget meningsfuldt, og ingen, hverken Vestkysten eller den danske stat, har kontrol over alle involverede aktører.

At overvågning er en bedrift bliver tydeligt i "break down"-situationer, som den beskrevet ovenfor, hvor visse aktører, der normalt bidrager til at opretholde situationen, ikke samarbejder. Et arbejde er imidlertid også nødvendigt i situationer, hvor systemerne virker, som de skal (selvom kontrollørerne beklagede sig over, at dette aldrig helt var tilfældet, fordi Fiskerisystemet var tungt og satellitforbindelsen langsom). På Vestkysten skal der altid tages beslutninger om, hvor man vil sejle hen, og hvad der skal inspiceres. Disse beslutninger bliver truffet på baggrund af den ekspertise, som fiskerikontrollører har opbygget og i et samarbejde med V-track. Eftersom fiskerifartøjer også bevæger sig, og det kan tage timer for Vestkysten at nå frem til en planlagt destination, er der ingen garanti for, at der noget at finde ved ankomst. Derfor er det også som regel først, når kontrollørerne observerer et fiskerifartøj i kikkerten til søs, at de begynder at hente informationer i Fiskerisystemet for at beslutte mere præcist, hvad de vil kigge efter under en bording. I denne proces konsulterer de som regel også ret kompliceret lovstof, der jævnligt bliver ændret og opdateret. Det er også fordi, besætningens størrelse er begrænset, og det kræver arbejde blot at navigere skibet, at den endelige beslutning om, hvad man vil kigge efter under en bording, ofte først bliver truffet lige før, et fartøj bordes. I nogle situationer er kontrollørerne stadig optaget af at finde ud af, hvad der præcist skal undersøges, mens en bording er i gang. Under bording kræves altså yderligere improvisering og koordination. Etablering af overvågningssituationen er således afhængig af, at forskellige ressourcer koordineres inden for en begrænset tidsperiode.

Friktion

Arbejdet med at etablere overvågningssituationer finder sjældent sted uden forstyrrelser og problemer. Friktion forstår vi som de gnidninger, der opstår i processen, f.eks. fordi arbejdet er kompliceret, teknologien ikke fungerer, eller fordi fiskere øver direkte modstand mod overvågningen. It-systemernes nedbrud er ét eksempel på friktion; et andet er forbundet til lovgivning. En mistanke til en fisker kan opstå, hvis et fiskerifartøj ligger og krydser frem og tilbage over grænsen mellem to fiskerizoner, fordi dette som nævnt kan indikere "kvote-hopning". Men for at viden om, at der fiskes ulovligt kan etableres, og denne kan benyttes i en retssag, skal Vestkysten befinde sig det samme sted som fiskerifartøjet og bevidne handlingen. Det bevægelsesmønster, som kan ses i V-track, er ikke bevis nok. Hvis Vestkysten befinder sig på stedet, er det imidlertid højst usandsynligt, at sådanne ulovligheder overhovedet ville finde sted. Imidlertid betyder det, at overvågning til søs altså skal situeres ret bogstaveligt og på en bestemt måde for at have effekt.

Forsøg på at afgøre, om et fiskerifartøj har en ulovlig fangst i lasten, tilbyder også et eksempel på friktion. Det kræver en meget stor indsats at afgøre, hvor mange fisk og af hvilke slags, der findes i et trangt lastrum. Her bliver kasser med fisk stablet i rækker og oven på hinanden. Hvilke arter og hvor mange fisk et skib har i lasten er således langt fra gennemsigtigt, men kræver, at kontrollørerne foretager kvalificerede vurderinger. De kan selvfølgelig tage alle kasser op på dækket, veje og tælle fiskene, men det betyder, at de begrænser deres kontrolfunktion til et bestemt skib i meget lang tid og endvidere, at de for en rum tid forhindrer fiskeren i at udføre sit arbejde, hvilket man netop forsøger at undgå, med mindre der er grund til stærk mistanke. Endnu et eksempel på friktion er den modstand, som fiskere ind i mellem udøver over for overvågningen. Før VMS'et blev introduceret var mange fiskere skeptiske. Efter deres mening burde deres erhverv forblive liberalt og frit. Ifølge en it-ansvarlig i fiskeridirektoratet var fiskernes argument, at deres privatliv og endog psykologiske velbefindende ville blive sat på spil, hvis VMS'et blev implementeret. Fiskerne sammenlignede systemet med at have et kamera installeret i lastrummet. De forestillede sig altså VMS'et som et altseende øje. Det ubehag, som var rettet mod systemet, forsvandt dog ifølge den it-ansvarlige ret hurtigt, efter det blev indført. Det kan tolkes som udtryk for en succesfuld implementering af en overvågningsteknologi, som kun bliver mere og mere effektiv efterhånden, som den bliver en integreret del af hverdagslivet. En anden grund til, at bekymringen forsvandt, kan imidlertid være, at fiskerne efterhånden opdagede, at de ikke var konfronteret med et effektivt panoptikon, men med et skrøbeligt oligoptikon, som kan undviges og gøres til genstand for modstand. F.eks. dækker fiskerne nogle gange VMS-antennen med metalspande. Dermed blokerer de for signalet og bliver for en tid usynlige for kontrollørerne. Denne innovative strategi opdages normalt kun af kontrollørerne, hvis det fremstår som et tydeligt mønster i de VMS-data, som de har

adgang til. Så VMS'et endte altså ikke med at skabe det skrækscenarie, som fiskerne frygtede. Den overvågning, som etableres med VMS'et, er langt mere skrøbelig og begrænset i sit omfang.

Hvem overvåger hvem?

I beskrivelsen ovenfor er fiskere og kontrollører blevet tildelt reificerede roller. De førstnævnte bliver overvåget, mens sidstnævnte overvåger. Dette er dog et alt for simpelt billede af situationen. Fiskerne kan således også overvåge kontrollørerne. De kan snakke med hinanden over radioen med forvrænger på og dermed advare hinanden, hvis et kontrolskib er på vej. Vestkysten kan ikke snige sig ind på fiskere til søs, hvor alle det meste af tiden kan se hinanden nogenlunde lige godt. Det betyder bl.a., at fiskerne som regel har tid nok til at opdatere deres logbøger og skaffe sig af med ulovlig fangst eller udstyr, hvis dette skulle være nødvendigt.

Men Vestkysten er også under overvågning fra anden side, idet Fiskeriinspektoratet bruger de registreringer, som inspektørerne indskrives i it-systemerne til at følge Vestkystens performance. F.eks. er "antallet af bordinger" blevet en indikator, som benyttes til at evaluere kontrolarbejdets kvalitet. Selvom det er svært at argumentere imod, at mange bordinger er godt, er det indlysende, at dette nemt skaber en situation, hvor der ikke nødvendigvis foretages mere grundige bordinger. Så selvom it-systemerne altså udvider overvågningens rækkevidde, lægger indikatorerne også op til, at kontrolarbejdet udføres mindre grundigt. I denne forstand udvider it-systemerne ikke bare overvågningen. De indskrænker den samtidig på bestemte måder.

Omsorg eller kontrol?

Kontrollørerne er udmærket klar over, at de deltager i at begrænse og håndtere andres frihed. Men det er ikke mange år siden, at redningstjenesten var deres vigtigste arbejdsopgave, og fiskerne regnede med Vestkystens tilstedeværelse på havet af sikkerhedsmæssige årsager. Således finder nogle kontrollører, at de er blevet "bad cops" snarere end de "hjælpere", som de var engang. De opfatter dog alligevel omsorg som et væsentligt element i deres arbejde. Redningstjenesten er stadig også en meget vigtig opgave for dem, selvom den ikke fylder meget i konkret arbejdstid. Nogle kontrollører fremfører endvidere det argument, at det er fiskenes velbefindende, som er på spil med kontrolarbejdet, og at de er ansat af den danske stat til at tage vare på naturen.

Det er også relateret til omsorg, at kontrollørerne i kraft af en sømandsidentitet, deler den holdning med fiskerne, at et skib både er en arbejdsplads og et hjem (Gad 2009:203). Grænsen mellem det private og det offentlige er altså udvisket til søs. Derfor bliver bording som regel også udført hensyns- og respektfuldt. Disse aspekter henleder opmærksomheden på, at overvågningssituationer kan tage former, som er meget anderledes end, hvad det der kunne forventes på baggrund af de hårrejsende billeder, som Big Brother og panoptikon fremmaner.

Diskussion

På et tidspunkt under feltarbejdet printede en fiskerikontrollør et skærmbillede fra V-track og tog printet med på en bording for at vise det til en fisker. Kontrolløren forsøgte dermed at demonstrere over for fiskeren, at fiskerikontrolløren altid potentielt vil kunne lokalisere hans skib. Fortolkes denne handling med afsæt i metaforerne Big Brother og panoptikon fremstår den som en demonstration af fiskerikontrollørernes overblik. Betragtes den i stedet ud fra begrebet om situeret overvågning, fremstår den imidlertid som en lille del af et arbejde med at vedligeholde en begrænset overvågningssituation. Fiskerne glemmer, eller vælger at se bort fra, at de bliver overvåget på trods af, at de har udstyret til at overvåge dem selv installeret ombord. Hvis overvågningen skal have en disciplinerende effekt, er det derfor nødvendigt løbende at minde dem om, at de faktisk er under overvågning.

Samtidig med at handlingen kan ses som et forsøg på at fastholde overvågningens disciplinerende effekt, kan den også tolkes som om kontrolløren viser fiskeren, hvordan Vestkystens blik er afgrænset. Alt, hvad der foregår på et fiskerifartøj, kan netop ikke ses på udskriften fra V-track. Big Brother ville næppe blotte sig på denne måde over for sine subjekter ved at fremvise, præcist hvad han kan se. Det ville underminere forestillingen om den totale overvågning.

Hvis begrebet situeret overvågning benyttes som udgangspunkt for at fortolke aktiviteter på Vestkysten, fremkaldes således et noget andet billede af overvågning, end det kan forventes med udgangspunkt i ideerne om Big Brother og panoptikon. Det betyder ikke, at Vestkystens overvågning er ineffektiv. Selvom den langt fra forløber glat og automatisk, så har introduktionen af nye informationsteknologier gjort det muligt for kontrollørerne at se bestemte ting i fiskeriet meget detaljeret. Når de f.eks. inspicerer et fiskerifartøj, vælger de som regel en eller to ting at kigge efter, det kunne være licens eller maskestørrelse. Der etableres altså et præcist afgrænset syn på bestemte ting. Dette forudsætter dog et vedvarende arbejde af sømænd, skibet, it og andre teknologier, og nogle gange bryder samarbejdet sammen. Satellitforbindelsen er nede, eller fiskerne nægter kontrollører at komme ombord. Selvom det lykkes at etablere overvågningssituationen, er det også usikkert, hvilke effekter den har. Fiskerne kan disciplineres, men kun midlertidigt.

Vi har i det ovenstående vist et eksempel på, at Big Brother og panoptikon har visse implikationer for indstillingen til, hvad overvågning kan være og dermed sætter nogle analytiske begrænsninger. De generaliserer overvågning for meget og skaber dermed en forventning om, at overvågning vil være mere eller mindre det samme fænomen lige meget, hvor og hvordan det optræder, og at overvågning er noget, som bestemte aktører har kontrol over og udfører med nogenlunde den samme disciplinerende effekt for øje. Situeret overvågning stiller spørgsmålstegn ved denne forståelse og betragter i stedet overvågning som en afgrænset, situeret, distribueret praksis. Kontrollørerne bliver

også overvåget af fiskerne og af direktoratet, mens direktoratet overvåges af den danske stat, som igen overvåges af EU osv. Grænsen mellem overvåger og overvåget udviskes altså, og der er ikke et enkelt centrum, hvorfra overvågningen udføres. Ingen aktører ved alt om alle andre, og ingen har total kontrol over situationen.

Hvis metaforerne Big Brother og panoptikon benyttes til at undersøge overvågning, som denne praktiseres på Vestkysten og andre steder, bliver analysen i vores øjne nemt forceret og forsimplet. Hvis overvågning i stedet undersøges som situeret, ved vi ikke på forhånd, hvad vi vil opdage, og situationen holdes mere åben. Hvad overvågning er, hvordan den bliver udført, og hvilke effekter den har, bliver et empirisk spørgsmål. At tilgå overvågning som en situeret aktivitet kan dermed betragtes som en "empirisk filosofi" (Mol 2002). Denne forskningsattitude er ikke en empiricisme, men derimod den opfattelse, at der omkring os findes flere virkeligheder samtidigt. Disse opstår, vedligeholdes, forandres (og forgår) i kraft af aktørers både praktiske og konceptuelle arbejde (Gad 2009). I dette lys har forskerens begreber en betydelig, men ikke privilegeret rolle. Således må der tages udgangspunkt i en grundlæggende konceptuel villighed til at sætte på spil, hvad der tæller som virkeligt i en given situation. Det gør det muligt at lære af overvågningssituationer og diskutere dem nuanceret med andre. Dette bekræfter kun, at det er en fortløbende udfordring at forstå og analysere den stigende grad af overvågning i Danmark og internationalt. Men denne interesse må kobles med en besindelse på generaliserede forestillinger om overvågningens rækkevidde og implikationer.

Noter

Forfatterne ønsker at takke en anonym reviewer for værdifulde kommentarer.

Litteratur

- Albrechtslund, Anders 2008: "Online Social Networking as Participatory Surveillance", *First Monday* nr. 13(3).
- Blume, P. & J. Kristiansen 2002: *Databeskyttelse på arbejdsmarkedet*. København: Jurist og Økonomforbundets Forlag.
- Boyne, Roy 2000: "Post-Panopticism", *Economy and Society* nr. 29(2):285-307.
- Clarke, Roger 1994: "Dataveillance: delivering 1984", i Green, Leila og Roger Guinery (red): *Framing Technology. Society, Choice & Change*. St. Leonards: Allen & Unwin.
- Foucault, Michel 1991: *Discipline and Punish: Birth of the Prison*. London: Penguin Books.
- Gad, Christopher 2009: *Virkeligheder på Spil – studier i empirisk filosofi, fiskerikontrol og ontologisk arbejde*. Ph.d.-afhandling, Informationsvidenskab. Århus: Aarhus Universitet.
- Haggerty, Kevin D. 2006: "Tear down the walls: on demolishing the panopticon", i Lyon, David (red): *Theorizing Surveillance – The panopticon and beyond*. Portland: Willan Publishing, s. 23-45.

- Haggerty, Kevin D. og Ericson, Richard V. 2000: "The surveillant assemblage". *British Journal of Sociology*, nr. 51(4):605-22.
- Haraway, Donna 1988: "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies*, nr. 14(3):575-99.
- Haraway, Donna 1997: *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_Onco-Mouse™ – Feminism and Technoscience*. New York: Routledge.
- Jensen, Casper Bruun 2004: "A non-humanist disposition: On performativity, practical ontology, and intervention", *Configurations* nr.12:229-61.
- Kvale, Steinar. 1996: *Interviews – An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Newbury Park: Sage.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno og Hermant, Emilie 2006: "Paris: Invisible City". http://www.bruno-latour.fr/livres/viii_paris-city-gb.pdf, tilgæet 18.09.2009.
- Lind, M. G., H. M. Motzfeldt & C. B. Tranberg 2008: "Tv-overvågning anno 2008", *Erhvervsjuridisk Tidsskrift* nr. 3(1):64-75.
- Lyon, David 1994: *The Electronic Eye – the Rise of Surveillance Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lyon, David 2001: "Facing the future: Seeking ethics for everyday surveillance", *Ethics and Information Technology* 3:171-81.
- Lyon, David (red.) 2006: *Theorizing Surveillance – The panopticon and beyond*. Portland: Willan Publishing.
- Lyon, David 2007: *Surveillance studies: an overview*. Cambridge: Polity Press.
- Orwell, George 1956: 1984. København: Gyldendal.
- Mol, Annemarie 2002: *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Durham: Duke University Press.
- Pedersen, Merethe Gadekjær 2003: "Overvågning af fiskefartøjer". Powerpoint præsentation.
- Pickering, Andrew 1995: *The Mangle of Practice – Time, Agency, and Science*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Poster, Mark 1995: *The Second Media Age*. Cambridge: Polity Press.
- Rasmussen, K. 2002: *Kameraovervågning af børns institutionsliv*, Rapport, Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde: RUC.
- Simon, Bart 2005: "The Return of Panopticism: Supervision, Subjection and the New Surveillance", *Surveillance and Society*, nr. 3 (1):1-20.
- Strathern, Marilyn 1996: "Enabling Identity? Biology, Choice and the New Reproductive Technologies", i Stuart Hall and Paul du Gay (red): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Wood, David 2003: "Editorial. Foucault and Panopticism Revisited", *Surveillance & Society*, nr. 1(3):234-39.